

A KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIA A TERROR ELLENI HÁBORÚBAN¹

Rezümé:

A kulturális antropológia, mint a társadalomtudományok azon ága, amely az elméleti módszereket és ismereteket a gyakorlatban felmerülő társadalmi problémák megoldásában alkalmazza, különösen alkalmas a missziós területeken végzett speciális kutatásokra. Alkalmazását módszertana és szemléletmódja teszi nélkülözhetlenné missziós területeken, mert olyan információkhoz tud hozzáférni, melyekhez egy katona végzettségének megfelelően sajnos nem. A közlemény bemutatja, hogy a kulturális antropológia erőssége épp a terepen végzett kutatómunka és a naprakész ismeretanyag, melyet az Egyesült Államok hadereje már több évtizede sikeresen alkalmaz a felderítésben és a napi katonai műveletekben.

Kulcsszavak: kulturális antropológia, empirikus tudomány, hadsereg, képesség, kutatás missziós területen, Human Terrain System.

Sztankai, Krisztián

THE CULTURAL ANTHROPOLOGY IN WAR AGAINST TERRORISM

Abstract:

Cultural anthropology is a branch of social science utilizing methods of theory and knowledge to solve practical social problems; therefore, it is suitable for special research in mission areas. Furthermore, the methods and concept of cultural anthropology makes its use indispensable in mission area, since it can provide access to such information that a soldier is not able to do due to his vocational background. The strength of cultural anthropology roots in field research and an up-to-date database that have been used successfully by the U.S. Army for decades.

Key words:

cultural anthropology, experimental science, army, ability, search on a mission field, Human Terrain System.

A 2001. szeptember 11-én az Amerikai Egyesült Államokban a radikális iszlamisták által végrehajtott terrortámadások következményei döntő szerepet játszottak egy olyan „keresztes hadjárat” megindításában, melynek elsődleges célja a Nyugat védelme volt. A támadásokat követően az USA kormánya intézkedett a hírszerzés megerősítésére. Két szempontot állítottak előtérbe:

- javítsák a hírszerzők munkáját,
- mutassák be az Egyesült Államok kormányának a zűrzavarra adott igazságos válaszlépéseit.

A két követelmény kielégítése, valamint a hazafiság és biztonság erősítése érdekében az USA katonai vezető körei ragaszkodtak ahhoz, hogy a társadalomtudósok – azok sorában az antropológia művelői – is csatlakozzanak a kormány által meghirdetett programhoz.

Az antropológia katonai műveletek szolgálatába állításának szándéka azonban *támogatókra* és *ellenzőkre* osztotta meg a társadalomtudósokat. Az ellenzők szerint

¹ A 2012. május 31-én a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen megrendezett, *A kultúrantropológia lehetőségei a nemzetközi műveletek támogatásában* című konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

az antropológusok etikai és társadalmi felelősséggel tartoznak minden nép iránt és elutasítják, hogy harcászati eszközként alkalmazzák speciális tudásukat. Egy társadalomtudós feladata, hogy a politikától mentesen alkosson tiszta képet egy adott társadalomról vagy annak valamely részletéről. Ha azonban ezt a tudást katonai megfontolások szolgálatába állítja, akkor az adott kultúráról általa alkotott kép már nem objektív. Ebben az esetben pedig már nem antropológiai, hanem *katonaantropológiai* kutatásról van szó, amelynek rendeltetése, hogy kutatásokkal, információkkal segítse a katonai vezetőket az ellenfél legyőzéséhez.

Az ellenzők táborát erősíti az antropológia egyik legismertebb művelője: *Franz Boas* példája is. Boas ragaszkodott ahhoz az ideához, hogy egy antropológusnak a tudomány tisztaságába vetett hite erősebb kell, hogy legyen, mint a hazafiség-érzete. Ezért 1919-ben levelet küldött a *The Nation*-nek, amelyben feljelentette azokat a pályatársait, akik szaktudásukat felhasználva az első világháborúban kémként szolgáltak az USA hadseregében. [1] Az Amerikai Antropológiai Egyesület (*American Anthropological Association – AAA*) akkor még erősnek ítélte meg ezt a kritikát és cenzúrázta állításait. [2] Ma már az AAA minden fórumon (egyetemen, hírlevelekben és konferenciákon) nyíltan elutasítja az antropológusok szerepét a katonai műveletekben.

A *támogatók* a hazaszeretet és a béke erkölcsi értékeinek hangsúlyozásával indokolják szerepvállalásukat a haderőben. Felfogásuk szerint munkájukkal elősegíthetik a béke mielőbbi megteremtését; a katonaantropológiai kutatások révén nemcsak amerikai, vagy szövetséges katonák életét menthetik meg a hadszíntéren, hanem az adott területen élő népeket is megkímélhetik téves katonai döntések következményeitől; az adott térség általuk feltárt specifikumainak, kulturális sajátosságainak figyelembevétele pedig belső és külső konfliktusok megelőzését eredményezheti.

A támogatók a tevékenysége révén a modern antropológia belépett a 21. század legkritikusabb fejlődési szakaszába és elérte a *katonaantropológiát*.

A katonaantropológia

A *katonaantropológia* – saját értelmezésem szerint – egy olyan új interdiszciplína, amely az antropológia eszközrendszerével támogatja a katonai műveleteket a felderítésben, tervezésben és a műveleti területen egyaránt. A katonaantropológus munkája során fontos információval segíti katonai vezetőket a helyi kultúráról, hagyományokról és előmozdítja a együttműködésüket a helyi civil vezetőkkel; a missziós feladatra történő felkészítés során megismerteti a állomány tagjait a műveleti területen élők kultúrájával; háttérkutatásokkal, az információk rendszerezésével támogatja a missziós területen dolgozó társadalomtudósok munkáját.

A katonaantropológia rendeltetése tehát komplex. Az eredményesség érdekében tehát saját logisztikával és kiképzéssel kell rendelkeznie és közvetlenül a katonai vezetés mellett meg kell jelennie azért, hogy a döntéshozók a legpontosabban és a leggyorsabban értesülhessenek a megszerzett információkról.

A katonaantropológia a magyar hadtudomány világában még nem kellően ismert fogalom, legalábbis nem olyan formában ahogy azt az amerikai antropológia világa értelmezi. A fogalom pontos definíciója még nem létezik, hiszen nagyon erős az Amerikai Antropológia Egyesület ellenállása azzal szemben, hogy azt önálló tudományként alkalmazzák. A Magyar Honvédségben csak pár éve jelent meg a

Civil-katonai Együtműködési és Lélektani Műveleti Központ egy újabb képességeként, ezért nem várható e tudomány „szolgáltatásainak” gyors integrálása a katonai vezetésbe, a tervezésbe és a hírszerző ügynökségek munkájába.

Az antropológia szerepe a 20. század katonai műveleteiben

A 20. század kisebb-nagyobb konfliktusaiban több antropológus is szerepet vállalt és támogatta nemzete haderejét abban, hogy elérje célját az aktuálisan folyó vagy tervezett katonai műveletben. A katonai műveletek első és legfontosabb lépése a felderítés. Kézenfekvő volt tehát, hogy a hírszerző ügynökségek az antropológia, mint empirikus tudomány módszertanához fordultak segítségért annak érdekében, hogy egy adott területen „kutatásokat végezzenek”. A legfontosabb és a legpontosabb információkat a terepen kaphatjuk meg. Az első kézből kapott információnak pedig döntő szerepe van a katonai tervezésben.

Nagy-Britanniában a hadsereg a gyarmatszerző akciók során került közvetlen kapcsolatba tanult és képzett társadalomtudósokkal. A hirtelen fejlődés következtében az antropológia mélyen kapcsolódott a gyarmati politikához. Már 1908-ban megkezdődött a Szudáni Polgári Szolgálatban tevékenykedők antropológiai képzése. Ez a kapcsolat hamar intézményesült. Az idegen kultúrák és nyelvek jobb megismerése érdekében 1921-ben létrehozták a Nemzetközi Afrika Intézetet, melynek Nigéria egykori kormányzója lett a vezetője. A szervezetnek *Bronislaw Malinowski*, egykori kiváló antropológus Gyakorlati Antropológia címmel megjelent könyve volt az ötletadója. [3] Malinowski azzal érvelt, hogy az antropológiai tudás elengedhetetlen ahhoz, hogy a gyarmati tisztviselők meg tudják oldani napi problémáikat, beleértve az idegen szokások, az eltérő társadalmi intézmények, a gazdaság és nem mellékesen a „vad” jog megértését.

Az antropológia hasznos tudomány, különösen ahhoz, hogy megértsék a hatalom dinamikáját az eltérő társadalmakban. Ezért 1937-től az Angol Királyi Antropológiai Intézetben készítették fel azokat személyeket, akik a későbbiekben fontos pozíciókat töltöttek be a gyarmati területeken.

Számos antropológus dolgozott kémként az első világháborúban is. Az egyik leghíresebb harvardi régész, *Morley* fedezte fel a guatemalai Naachtun ősi városát. 1916-ban, amikor a német ügynökök megpróbálták létrehozni egy közép-amerikai tengeralattjáró-bázist, az amerikai ügynökségek nem tudtak információkat beszerezni a német ügynökök tevékenységéről és a helyszínről. Morley egy 10 000 oldalas anyagot állított össze a hírszerzés számára, miután „kutatást” végzett az adott területen, és jelentette a hajózható útvonalakat, a partvonal jellemzőit, a megközelítési útvonalakat, amit azután az amerikai hadvezetés fel is használt.

Sok antropológus szolgált a II. világháborúban az USA stratégiai felderítő szolgálatánál (Office of Strategy Services – OSS). Az intézmény a CIA és a különleges erők elődje volt, amelyben a társadalomtudósok munkája teljes támogatást élvezett. *Carleton Coon*, a Harvard Egyetem antropológus professzora marokkói ellenálló csoportokat képezett ki szabotázsakciókra, kihasználva az ellenfél gyengéit. Harcolt az észak-afrikai Kasserine Pass-i csatában és Marokkó német megszállásakor fegyvereket csempészett a francia ellenállásnak. Az OSS-nél dolgozó egyik leghíresebb antropológus a brit állampolgár *Gregory Bateson* volt, aki hosszú éveket töltött néprajzi kutatásokkal Új-Guineában. Az Arakan hegységben, Burmában dolgozott, mint az ott állomásozó hírszerző egység civil tagja. Bateson szerkesztette az ún. „fekete propaganda” rádióadásait, amelynek az volt a

rendeltetése, hogy aláássa a japán erők harci morálját. Bateson volt az, aki felvázolta az „új hadviselés technikája” műveleti alkalmazásának lehetőségeit. Egyik jelentésében arról írt, hogy az amerikai haderő többé nem támaszkodhat csak a hagyományos védelmi erőkre. Be kell építenie az új hadviselési technikákat (pszichológiai, néprajzi, elemzői stb.) katonai műveletekbe, megteremtve ezzel a jövő hadviselését. Az ezt valóra váltó szervezet lett a CIA bölcsője. [4]

A II. világháborút követően az USA nemzetközi törekvéseinek valóra váltása érdekében az amerikai hírszerző ügynökségek lettek a világszerte végrehajtott különböző titkos társadalomtudományi projektek fő finanszírozói. [5]

1995-ben *Felix Moos*, a Kansasi Egyetem egyik antropológusa, határozottan kiállt az antropológia és a hadsereg közötti együttműködés mellett. Moos szerint minden amerikai állampolgárnak elsődleges feladata a nemzet és az emberi élet védelme. Ezt nem írhatja felül semmi. Éppen ezért segíteni kell az amerikai kormányzatot abban, hogy jobban megértse a globális konfliktusokat, melyek közvetlenül, vagy közvetett módon hatással vannak a nemzet biztonságára, vagy emberi életet veszélyeztetnek. Javasolta, hogy a főiskolai hallgatók, mint elemzők gyakorlati munkát végezzenek a hírszerző ügynökségeknél. Ez az elgondolás akkoriban még nem talált kedvező fogadtatásra a hírszerző ügynökségek körében. [6]

A 2001. szeptember 11-ei eseményekben az amerikai hírszerző ügynökségek nem hibáztak, csak nem voltak képesek begyűjteni a kellő információkat, illetve elemezni a meglévőket. Az Al-Kaida és a többi nemzetközi terrorcsoport megjelenésével azonban megváltoztak a nemzetbiztonsági ügynökségek prioritásai. Ma már ezek a csoportok jelentik a legnagyobb fenyegetést minden nemzet számára. Éppen ezért egy új megközelítés vált szükségessé a hírszerzésben. Az antropológia pedig már bizonyította a megelőző időszakban, hogy katonai műveletek során hasznos információkkal tudja segíteni a hírszerző ügynökségek, a katonai és politikai vezetők munkáját.

Az Amerikai Egyesült Államok és Nagy Britannia kormányzatai az Intelligence Scholars Program, illetve a Combating Terrorism Countering Radicalisation Program keretében vizsgálták a modern társadalomtudományok felismerései védelmi célokra történő alkalmazásának lehetőségét.

Az Egyesült Államokban 2004 áprilisa óta több hírszerző ügynökség elemző munkatársai kényszerültek arra, hogy és kulturális ismereteiket olyan antropológiai tudással bővítsék az egyetemeken, melyek szükségessé váltak munkájuk pontosabb elvégzéséhez.

2006 júliusában a brit Külügyi és Nemzetközösségi Hivatal (Foreign és Commonwealth Office – FCO) és a Gazdasági és Szociális Kutatási Tanács (Economic and Social Research Council – ESRC) közösen elindított egy 1,3 millió fontos kezdeményezést, melynek célja a szélsőséges iszlám csoportok elemzése hat különböző régióban és öt országban. A program célja az volt, hogy elősegítse a terrorista csoportok működésének megértését és lehetővé tegye a fellépést ellenük. Bár a kutatási programot nyíltan nem hirdették meg, ismeretes, hogy annak tervezésben részt vett a brit haderő katonai hírszerző szerve, az MI5 terrorizmuselemzési központja (Joint Terrorism Analysis) is. [7]

A helyi közösséggel való jó kapcsolat alapja a helyi hagyományok és kultúra megismerése. Minél több időt tölt egy kutató az adott terepen, annál jobban sajátítja el a megbízható megfigyelési technikákat, az ehhez szükséges egyedi szemlélet- és látásmódot. Ez teszi lehetővé számára, hogy olyan bizalomra épülő kapcsolati hálót

tudjon kialakítani a helyi lakosság körében, amelyet más módon (például anyagiakkal) nem lehet elérni, vagy hosszú távon fenntartani.

A kutatás körülményeit nehezítheti (és akár az eredményeket is befolyásolhatja), hogy a mindenkor érvényes biztonsági előírások miatt a műveleti területeken (például Afganisztánban) a „kutatók” egyenruhában, fegyverrel és nem ritkán repeszálló mellényben jelennek meg és teszik fel kérdéseiket. Többen aggódnak amiatt, hogy a katonai jelenlét torzítja, befolyásolja a helyi embereknek a különböző kérdésekre adott válaszait. Saját tapasztalataim szerint Afganisztánban a civil kutatót ugyanolyan idegennek tekintik, mint az egyenruhába bújt társadalomtudóst. Minél hosszabb ideje vannak jelen a katonák egy bizonyos hadszíntéren, annál elfogadottabbá, megszokottabbá válik mindennapos jelenlétük. Így egy kérdőív kitöltéséhez, egy interjú feltevéséhez nem feltétlenül szükséges a civil megjelenés.

A katonantropológia Magyarországi megjelenéséről

Magyarországon a kulturális antropológia kutatási módszerei és az így szerzett ismeretek ma még nem képezik szerves részét a béketámogató műveleteknek. Ahhoz, hogy ez a viszony intézményesen is kiépüljön, a hadtudománynak, az antropológiának és a katonai vezetésnek közös elhatározására van szükség.

Ma már bizonyított tény, hogy a műveleti területen való szociokulturális kutatások szükségszerűek és a haderő számára is hasznosítható, kézzel fogható eredményeket jelentenek. A kultúrából nyerhető információk megszerzése az új megközelítés kívánalma mellett újfajta kutatási módszerek kialakítását igényli. Az amerikai haderő ezen képesség alkalmazására létrehozta a Human Terrain System (HTS)² rendszerét.

Ahhoz, hogy pontos definíciót találjunk a HTS jelentette képességre, meg kell értenünk az amerikai rendszer működését, létrehozásának okait, helyét és szerepét a missziós feladatokban. Mivel a szó szerinti fordítás magyartalan és nem alkalmazható a magyar katonai terminológiában, a Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológia Intézetének munkatársaival közösen sikerült mind a hadtudomány, mint a kulturális antropológia által érthető és értelmezhető fordítást találni. A továbbiakban a HTS-re, mint Kultúra Elemző Rendszerre hivatkozom.

A rendszer elsődleges rendeltetése – a képzéseken kívül –, hogy szociokulturális kutatásokkal támogassa a hadszíntéren működő csapatokat. Ma már nemcsak Irakban, Afganisztánban, hanem 2010 óta Afrikában is szolgálnak Kulturális Elemző Csoportok a U.S. Army Africa Command (AFRICOM) kötelékében. A rendszer két részre osztozott: egyik része a hadszíntéren működő alegységeket irányítja, a másik ezen egységek kiszolgálását végzi a hátszországban. [8]

Irakban és Afganisztánban az egyedi helyzet megkövetelte az „idegen kultúra” ismeretét. A stabilitás megteremtéséhez össze kellett egyeztetni a kulturális, a politikai, a vallási és a szociológiai rendszereket. Ebben a „békeépítési” folyamatban is fontos szerepet játszottak és játszanak a mai napig azok az antropológusok, akik vállalva a veszélyt, nap, mint nap tárgyalásokat és kutatásokat folytatnak az egyes hadszíntereken. A Pentagon 2004-ben indította el azt a programot, amelyben – intézményes formában - kultúrantropológusokat alkalmaznak az amerikai harcoló

² Human Terrain System – Kultúra Elemző Rendszer, melyet 2006-ban hoztak létre a kulturálisan eltérő katonai műveleti területek helyi szokások, vallások, hagyományok és nyelvek kutatására. Célja a helyi lakosság jobb megismerése. <http://humanterrainsystem.army.mil/htsAboutBackground.aspx>

alakulatoknál. Ezen csoportok támogatására hozták létre a Human Terrain System-et.

Következtetések

Az Amerikai Hadseregben működő Human Terrain System rendszerének alkalmazása a Magyar Honvédségben ma nem lehetséges. Azzal a struktúrával, létszámmal és költségvetéssel nem veheti fel a versenyt a honvédség. Azt a módot azonban, ahogyan műveleti területen szociokulturális kutatások révén megszereshető információkkal támogatják a katonai vezetés döntéseit, nekünk is érdemes tanulmányoznunk. Ezt indokolják az idegen területen végzett katonai műveletekkel összefüggő kihívások a 21. században.

A Magyar Honvédség afganisztáni, koszovói, de akár az egyéb békemissziói során is kiválóan alkalmazható lenne egy társadalomtudósokból álló csoport megjelenése a „terepen”. És csak úgy, mint a civil-katonai kapcsolatokkal foglalkozó katonai szervezetek, a Kultúra Elemző Csoportok is a parancsnok munkáját támogatnák kutatásaikkal.

A Magyar Honvédség Civil-katonai Együttműködési és Lélektani Műveleti Központja az első olyan szervezet a honvédségen belül, amely tudatosan törekszik az adott missziós terület civil lakossága kultúrájának pontosabb megismerésére. Működőképessé kell tennünk az antropológia és a hadsereg együttműködését. A 21. században a magyar vonatkozású béketámogató műveletekben is kiválóan alkalmazható az antropológusok tudása: kulturális tanácsadóként, a katonai felderítésben, információszerezésre, a missziós képzésekben, a katonai felsőoktatásban, műveleti feladatoknál és a műveleti tervezésben egyaránt.

A jelen és jövő konfliktusaiban elkerülhetetlen a civil lakossággal való szoros érintkezés és a velük való együttműködés, hogy gyorsan és hatékonyan megoldást találjanak a kialakult problémákra és mihamarabb kivonhassák erőiket a külföldi nemzetek. Ehhez elkerülhetetlen, hogy a célterületen élő népek kultúráját minél alaposabban megismerjük és ezeket az információkat megkapják azok a katonák, akik szolgálatot teljesítenek a műveleti területen.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1] Boas, Franz: Scientists as spies. *The Nation*, (1919) 1–33.
- [2] Price, David H.: Lessons from Second World War anthropology. *Anthropology Today*, 18/3 (2002) 14–20.
- [3] Bronislaw Malinowski: *Practical Anthropology*. *Africa*, 2:1 (1929) 22–37.
- [4] Montgomery McFate, J.D., Ph.D.: *Anthropology and Counterinsurgency: The Strange Story of their Curious Relationship*. *Military Review*, 85 (2005) pp. 24–38.
- [5] Solovey, Mark: *Project Camelot and the 1960's Epistemological Revolution: Rethinking the Politics-Patronage-Social Science Nexus*. *Social Studies of Science*, 31/2 (2001) pp: 171–206.
- [6] Glenn, David: *Cloak and Classroom*. *The Chronicle of Higher Education*, (2005) <http://chronicle.com/free/v51/i29/29a01401.htm> (2007. január 10.)
- [7] Houtman, Gustaaf: *Double or quits*. *Anthropology Today* 22/6 (2006) 1–3.
- [8] <http://humanterrainsystem.army.mil/>